

Magyar irodalom

Sass Vivien

A FÉRFI HŰTLENSÉG ÉS AZ ÖLTÖZET ÖSSZEFÜGGÉSE PETELEI ISTVÁN NOVELLÁIBAN

A XIX. és a XX. század fordulóján, Jókai romantikus novelláinak szinte egyeduralmát követően, az új amerikai (pl. Bret Harte), francia (Maupassant) és orosz (Csehov) novella nyomdokain haladva a magyar novellaírás egy új generációja, s a rövidtörténet új típusrendje jött létre. A századvégi elbeszélők sora (Petelei, Bródy, Gozsdu, Tömörkény, Gárdonyi, a két Cholnoky, Lovik, Thúry stb.) változatos novellairodalmat alakított ki. A Mikszáth-novella nyomdokain haladó anekdotikus novella mellett kialakult a drámai novella, a balladisztikus novella, a lírizált novella, a lélektani novella, a tárgyias lélekrajzi novella, az elmékedő/reflexiós elbeszélés és a tárcanovella is.¹ Pest virágzó irodalmi központnak számított, sok fontos írónk, költőnk dolgozott és élt itt. Ezek közül Petelei István volt az egyik kivétel.

Az erdélyi származású írórt gyakran Mikszáthtal vonják párhuzamba, hiszen ő maga is főként a falusi világ hétköznapijait örököltette meg. Petelei történeteiben azonban nem a cselekményen és annak a hangnemnovellát² jellemző ironikus narrátori előadásán, hanem az emberek lelkében lezajló érzelmeken van a hangsúly. Petelei novelláiról általánosságban elmondható, hogy novellaszereplőin keresztül az emberek életét a maguk valójában, nyersen jeleníti meg, azonban ítéletet nem hoz ezen életek felett. Ő csupán megmutat és feltár, olykor az olvasó nemtetszését keltve. Voltak kritikák,³ melyek Peteleit borongósnak, sötétnek és kevésbé olvasóbarátnak tartották, hiszen sokszor keserű és tragikus eseményeket beszél el. (pl. *A két fehérlélek* című novella, melyben a férj feleségét és gyermekét hátrahagyván egy másik nő vőlegényének ígérkezik el, vagy az *Árva Lotti*, melyben a szegény asszonnyal a férfi a bolondját járattja.)

A Petelei-szakirodalom egyáltalán nem túl tág. A kritikusok és kutatók főleg egy-egy műre fektetik a hangsúlyt, mint például az *Árva Lottira* vagy az *Őszi éjszakákra*. Esetleg az író egy-egy vonását emelik ki, például azt, hogy mennyiben számított antimodernnek. Átfogó életrajzi szakirodalom szintén kevés van. Sokszor hasonlítják össze művészetét a mikszáthi írásmóddal, és ennek tükrében vizsgálják. A leírások terjedelme általában jellemzően rövid. Egy-egy rövidebb cikk terjedelméhez hasonló. Az egyik leghosszabb tanulmány, ami nagy segítségemre volt, Kozma Dezső könyve;

¹ Vö. DOBOS István: *Alaktan és értelmezéstörténet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 1995.

² A hangnemnovella fogalmának eredete: NÉMETH G. Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad – A romantika után*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1971.

³ Vö. SCHÖPFLIN Aladár: *Petelei István*. Nyugat. 1910/2.

(<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00048/01253.htm>)

POZSVAI Györgyi: *Az újra meg újra felfedezett Petelei*. Tisztáj 2002/8. 99–118.

(<http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/02-08/pozsvai.pdf>)

emellett fontos tanulságokkal szolgál Schöpflin Aladár cikke, Török Zsuzsa könyve; illetve sok kisebb, de annál hasznosabb tanulmányt írt róla Pozsvai Györgyi is.

Sok Petelei-novella szól női sorsokról, szeretőkről, kisasszonyokról, falusi leányokról, feleségekről. A dolgozatom témáját is ebből a szövegtörzsből merítettem. Több novellát átolvastam a városi és paraszti világ összeütközését, és ezek megtestesítőit, a falusi és városi kisasszonyok történeteit választottam ki, melyek konfliktusainak központjában a szeretett férfi áll. A belső lelki folyamatok mellett igen fontos szerepet kapnak a novellákban (*Az ördög, A tehénke, Egy asszony története*) a külsőségek is, különös tekintettel a szövegvilágot felépítő részletekre (pl. a ruházkodásra).⁴ E három novella segítségével fogom elemezni és értelmezni azt, hogy a falusi asszony és a városi nő különbségének analizálásán keresztül hogyan tárják fel ezek a szövegek a város és a vidék általános problematikáját. A novellák tematikájára kifejezetten jellemző, hogy a nőábrázolások terén a külső benyomás mennyire játszik fontos szerepet és milyen rejtett tartalmat hordoz magában. A három novella kompozíciója hasonló, ám mindegyik megoldása más, ezeket egyfajta sorrendbe felállítva, külön-külön fogom elemezni közös alpontokra szedve, melyek az elbeszélővel, a címmel, a szereplőkkel, a végkifejlettel foglalkoznak. Ezek után az egyes közös elemeket külön fejezetben hasonlítom össze és elemzem. Ilyenek közös motivikus pont a ruházkodás, a tér befolyásoló elemei és a nők közötti problémamegoldás kérdése is.

1. A tárcanovella

A XIX–XX. századi felgyorsult életmódhoz az irodalomnak is alkalmazkodnia kellett. A korábban nagy népszerűségnek örvendő regényirodalom átmenetileg hanyatlott, s az újságok olvasása vált népszerűvé. Csak 1885-ben körülbelül 472 havi-, heti- és napilap jelent meg,⁵ melynek nagy része irodalmi lap volt vagy közölt szépirodalmat is. A város emellett egyre népesebbé is vált. Az urbanizáció azért volt ilyen nagymértékű, mivel a korábban földből, kisiparból vagy kereskedelemről élők számára a város szélesebb körben, több munkalehetőséget kínált. Nem volt ez a helyzet teljesen tökéletes. Alkalmazkodni nem tudott mindenki ehhez a városi élethez, valamint az irodalomban is voltak problémák. A rengeteg lap sok lehetőséget adott, azonban fennállt a túlzott hasonlóság is, az arculatot és tartalmat tekintve. „*A korszak lapjait hat csoportba oszthatjuk, tárgyuk, műfajuk szerint: a politikai, az irodalmi, a divat-, az ismeretterjesztő, az élc- s a szaklapok csoportjába.*”⁶

Korábban, a negyvenes évektől a hatvanas évek végéig főleg a regényen volt a hangsúly, és a novella csupán mellékes szerepet töltött be. (Természetesen Jókai

⁴ A szövegvilág fogalmát Ricoeurtól kölcsönözöm. Vö. PAUL RICOEUR: *A szöveg világa és az olvasó világa = Narratívák II. Történet és fikció.* (Szerk. Thomka Beáta, ford. Martonyi Éva) Budapest, Kijarat Kiadó 1998. 9–41.

⁵ NÉMETH G. Béla: *Szépirodalmi lapok 1867–1890 = A magyar sajtó története II/2. 1867–1892.* (Szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla) Budapest, Akadémiai Kiadó 1985. 500–515.

⁶ SÓTÉR István: *A magyar irodalom története IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó 1965.

regénye még a század végén is népszerű volt.) Azok tartalmilag pedig inkább regényszerűek voltak. Az olvasóközösség számára fáradságos volt az újabb és újabb figyelmet igénylő novellagyűjtemények olvasása. Az 1870-es évektől kezdve az újra megnövekedett hírlap- és folyóirat-kiadás azonban lehetőséget nyújtott arra, hogy rövidebb történetek, lírai művek minél több emberhez eljussanak, és bárhol elérhetőek legyenek. Többek között ezért is van az, hogy mind a líra-, mind a novellaművészet új erőre kapott a századvégen a hatvanas évek „recessziója” után. Schöpflin Aladárt idézve: „*Aki azonban a nyolcvanas években került bele az irodalomba, annak már számolnia kellett azszal, hogy munkájának teret első sorban az újság ad s az újság a rövid, egyszerre leközzölhető tárcanovellában támasztja a legnagyobb keresletet.*”⁷ Korábban az újságok hasábjain rajzok és karcolatok voltak olvashatók, később pedig ezek helyét vette át az említett tárcanovella. A nagyvárosias jellegű újságok tárcarovatai közkedveltek voltak. Közönségét igyekezte minél közvetlenebb, személyesebb kapcsolatba hozni az írókkal. A tárcáíró véleményére, emlékeire és életeszményeire volt kíváncsi az olvasó.⁸

A tárca egy novellatípus, mely egyetlen helyzetre, fordulatra felépített, nagyjából megszabott terjedelmű mű volt. Közvetlenebb reagálást tett lehetővé és jobban megfelelt a kor gyorsabb életritmusának is.⁹ A kötött terjedelem csupán kisebb témáknak engedett teret, például egy-egy helyzet, emlék, érzelem elegendő alapot szolgáltatott hozzá. A tárcanovella Petelei esetén erősen összefonódott a hangnemnovellával. Ez utóbbinak az a jellegzetessége, hogy az író, egyfajta implikált író sajátosan megkonstruált hanghordozása és jelenléte állandó és nyomatékos. Sokkal előbeszédszerűbb a nyelvezete, mondhatni „*az író, saját élőbeszéde*” jellemzi. Ez nem csak a párbeszédekre vonatkozik.¹⁰

Petelei elbeszélését úgy is lehet értelmezni, mint egyfajta prózában írt székely népballadát,¹¹ amely azonban, bár nem meglepő módon, nagyobb arányban jelent meg Budapesten, mint szülőföldjén. Novellái többnyire a *Pesti Hírlapban*, a *Hétben*, a *Budapesti Hírlapban* vagy a *Vasárnapi Újságban* jelentek meg. TÖRÖK ZSUZSA adatai szerint – a Petelei-novellák megjelenését vizsgálta az újságokban – azt tudhatjuk meg, hogy a kiadások 75%-a Budapesthez köthető, míg Kolozsváron 20%, Marosvásárhelyen pedig csupán 5%-os a kiadási arány. Természetesen erre is van magyarázat. Peteleit vidékinek tekintjük, nem is vágyott a nagyvárosba; viszont sem Marosvásárhelyen, sem Kolozsváron nem volt olyan szintű publikációs lehetőség önmaga megmutatására, mint a fővárosban. Petelei is ezért volt kénytelen ott kínálni műveit, ahol nagyobb kereslet volt rá.¹²

⁷ SCHÖPFLIN Aladár: *Petelei István*. Nyugat 1910/2.

⁸ NÉMETH G. Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad. A romantika után*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1971.

⁹ KOZMA Dezső: *Egy erdélyi novellista – Petelei István*. Budapest, Irodalmi Könyvkiadó 1969.

¹⁰ NÉMETH G. Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad. A romantika után*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1971.

¹¹ KOZMA Dezső: *Egy erdélyi novellista – Petelei István*. Budapest, Irodalmi Könyvkiadó 1969.

¹² TÖRÖK Zsuzsa: *Petelei István és az irodalom sajtóközége*. Budapest, Ráció Kiadó 2011. 27.

2. Petelei látás- és alkotásmódja

Petelei István a századforduló írója. 1852-ben született Marosvásárhelyen. Jómódú, művelt erdélyi örmény-katolikus család fia, ezáltal egyszerre számított különálló kisebbségnek, s a magyarsággal azonosuló csoport tagjának. Kezdetben papnak készült, mindezt önszántából és nem a szociális fel- és kijutás reményében tette. Később mégis más pályákkal is ismerkedni kezdett, köztük a természettudománnyal, a joggal, majd az általános művelődés felé fordult. Erdélyben liberális politikai lapszerkesztő volt, s fontos szerepet játszott életében a kultúra, a tudomány és az irodalom. 1910-ben hunyt el Kolozsváron.¹³

A szakirodalom véleményalkotása szerint realista látásmóddal rendelkezett, mellyel az embert a társadalom mozgó rendszerében figyelte.¹⁴ Petelei volt a „kisember” nagy tragédiájának egyik első elkötelezett ábrázolója.¹⁵ Az urbanizált és a paraszti világot állította szembe egymással, egyik fő témáját ez szolgáltatta. A régi és az új szerkezetek találkozása során mind a két réteg tagjai sérülnek, főleg a konzervatív értékekben esik kár. Ezáltal gyakran találkozhatunk műveiben azzal, hogy a paraszti világ szokás-, erkölcs- és értékrendje zavarossá, bizonytalanná és iránytalanná válik. Petelei Istvánt a magyar irodalom egyik legnyomasztóbb írásmódú alakjának is tartják.¹⁶ Novelláiban gyakori az öngyilkosság is mint a kiúttalanság megoldása. A teret szolgáltató témák (pl. falu) mellett megjelennek az emberi alakok adta ábrázolási lehetőségek sokfélesége is. Mégis a tragikum válik uralkodó elbeszélői hanggá. Olykor a tragikum oka a pletyka, mely Mikszáthnál is gyakori elem volt – nála a pletykáló a közösségi hierarchia csúcsán helyezkedik el. Peteleinél a pletyka rosszindulatú, megbélyegező. Erre láthatunk példát a *Parasztcségyen* című novellájában is, melyben a falusi leányt, Esztit, hűtlenséggel vádolnak, s a lány tehetetlenségében vízbe öli magát.

Petelei antimodern írónak számít;¹⁷ nem követte a pesti írómintákat, hanem otthon alkotott. A vidékre való visszaköltözése egyenlő volt a modernitás elutasításával. Amellett, hogy kevésbé volt ismert, még viszonylag népszerűtlennek is számított. A terek, melyeket ábrázolt, népszerűtlen és piaci érték nélküli terek. Rozoga falusi házak, szegényes környezet, mely könnyedén átruházható vagy értéke elkártyázható igen hamar. Vidéksége folyamatosan visszatérő toposz. Gyakran emlegették a Mezőség, a Maros-vidék, a kisvárosi tér és a megkopott fényű udvarházak novellistájaként.¹⁸

Petelei írásmódja életképellenes – távol áll a biedermeiertől vagy a népszínművek „diszparaszt” – ábrázolásaitól. Történetei olykor megszakadnak és az életképre jellemző derű, idill nála melankóliára, balladás románcra vagy épp tragikus balladákra

¹³ TÖRÖK Zsuzsa: *Petelei István és az irodalom sajtóközege*. Budapest, Ráció Kiadó 2011. 10–16.

¹⁴ POZSVAI Györgyi: *Az újra meg újra felfedezett Petelei*. Tisztáj 2002/8. 99–118.
(<http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tizataj/02-08/pozsvai.pdf>)

¹⁵ NÉMETH G. Béla: *A válságba jutott kisember írója: Petelei István = Századutóról – századelőről: Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Magvető Könyvkiadó 1985. 129–138.

¹⁶ POZSVAI Györgyi: *Az anekdotikus hagyományok önironikus felülírása*. Forrás 2003/2.
(<http://www.forrasfolyoirat.hu/0302/pozsvai.html>)

¹⁷ KESZEG Anna: *Petelei István az antimodern. (Társas esztétikák)*. Korunk 2009/11.

¹⁸ KOZMA Dezső: *Egy erdélyi novellista – Petelei István*. Budapest, Irodalmi Könyvkiadó 1969.

vált át.¹⁹ Ezek a balladai elemek az Arany János-féle balladákra emlékeztetnek és építenek; ez az elbeszélőmodor és hangvétel szolgált mintául Petelei számára. Nem minden novella vége zárul egyfajta meglepő fordulattal (pl. *A tehénke*). A kihagyásos, szaggatott szerkezet azonban sok történetére jellemző. Az elbeszélések nem a belső világ tartalmait írják le a nyelv és a fogalmak eszközeivel, hanem a lelki folyamatok testet öltését állítják a befogadó elé a cselekedetben és magatartásban (amelyet törekszik minimális mediális eszközrendszerrel közvetíteni felénk). Ezért van az, hogy nem mindig olvashatunk belső monológokat, leírásokat az adott szereplő tükrében, hanem annak tettei és persze a szövegvilágot alkotó tömör szimbólumok által tudjuk visszafejteni, hogy mi zajlik le benne.

Hősei tele vannak félelemmel és sérelemmel: az élet nem azt adja nekik, amit megérdemelnének. Sokszor azonban mégsem tesznek ellene semmit sem. Olykor karakterei feladják addigi életmenetüket, morális magatartásukat és önmagukat is. Ezzel a lépéssel pedig kisodródnak a „normális” életrendjükből. Petelei nem kereste a divatos alakokat. Alakjai jelentéktelennek tűnnek, kívülről sincs rajtuk semmi különlegesség (a személyleírásai rövidek), nem történnek velük olyan dolgok, melyek az olvasók képzeletét megindítanák. Ráadásul Petelei alakjai belső küzdelmeiket sokkal árnyaltabban, mélyebben élik meg (bár ezt az olvasó csak sejtethi, mert látni nem láthatja), mint amit a kor olvasója szívesen befogadott volna. Az emberek inkább kellemesebb, izgalmasabb és szórakoztatóbb történeteket kedvelték.²⁰ Petelei hősei nem élnek át nagy kalandokat és utazásokat, a mindennapi élet nehézségeivel küzdenek meg; gyakorlatilag olyanok, mint mi. Alakjainak kiválasztása minden bizonnyal életrajzi motívumokra is visszavezethető. Felvonultatja az anakronisztikus dzsentrit, a lelkiismeretlen hivatalnoki kasztot, illetve a szegény ember kiszolgáltatottságát, a házasság és a szerelem válságait.

Ez utóbbi válság Petelei István egyik uralkodó témája is volt, a házasság és szerelem válságán belül gyakoribb téma a féltékenységi és megcsalás is (pl. *Két fehérmép*, *A könyörülő asszony*). Nem mindig a férfiak vannak a megcsaló szerepében, olykor áldozatokká is válnak. Az egyik ilyen története az *Elítélve*, melyben a nő megváltozott viselkedéséből jön rá a férj, hogy míg távol volt, a felesége megcsalta. Ezekbe a témákba könnyedén becsempészhető ellentét is érdekes, melyben a falusi és a városi nő konfliktusa kap helyet.

3. Az ördög

Az ördög című novella a három mű közül a legrövidebb. Szereplőkben szintén nem bővelkedik, csupán három alakkal ismerkedhetünk meg a mű olvasása során. A Petelei-novellák gyakran kezdődnek párbeszédekkel vagy egyfajta *in medias res*

¹⁹ Z. KOVÁCS Zoltán: *Mindennapiság, narráció, irodalomtörténeti olvasat. Petelei István novellisztikai-kájának olvashatósága*. ItK. 2007/1–3. 54–75. (<http://itk.iti.mta.hu/megjelent/2007-13/zkovacs.pdf>)

²⁰ NÉMETH G. Béla: *A válságba jutott kisember írója: Petelei István = Századutóról – századelőről: Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Magvető Könyvkiadó 1985. 129–138.

belépéssel. Nem mindig ismerjük meg az előzményeket és csupán pár órába vagy napba nyerünk betekintést. Ez a novella is egy nap eseményeit öleli fel; pár órát csupán. Délben vagy délután történhetnek az események.

Az elbeszélő

A novella elbeszélője objektív, inkább közvetít, pusztán csak felmutatja az eseményeket. A mű gazdag párbeszédekben, így inkább azok viszik előre a cselekményt. Az elbeszélő mozzanatokot ír csak le, a szereplők egyes külső jellemzőit és a tájat csak röviden mutatja be az olvasó számára. Ebben a szövegben a Peteleitől szokatlan erotika is felbukkan: „*Az asszony lesütött, rebegő szemhéja alól lopva ránézett s így szólt: »bágyaszt a melegség« és kigombolta s kitúrta finom csipkésruháját a nyakánál. A harangvirág szára eltűnt a telt fehére mell domborodásai között*”.²¹ Az elbeszélői szerep a novella felétől csökken. Jusztin megjelenésével a narrátor kevesebb hangot kap.

A szereplők

Ebben az elbeszélésben található a legkevesebb szereplő a választott történetek közül. A választott probléma, a hűtlenség a lehető legszűkebb térben játszódik. Az alaphelyzetben egy párt látunk elsőként, akik a hegyre tartanak fel. A férfinak van már egy falusi párja, de a városi nő, akit a hegyre kísér, elcsavarja a fejét. A falusi lány mégis megjelenik. Mikor a két nő magára marad, az úrilány számára az idegen táj egy csapdává válik, melyből egyedül képtelen lenne menekülni. A három szereplő: Domonkos István, kedvese Jusztin és az úrilány, akinek a nevét nem ismerjük meg. Ezt a következő alfejezetben igyekszem tovább bontani. Van egy negyedik személy is, aki nem jelenik meg a történetben, csak említést tesznek róla, ez pedig István édesanyja, aki fontos szerepet játszott a történetben. Ő javasolja Jusztinnak, hogy járjon utána kedvese szokatlan viselkedésének, mert egy másik nő lehet a dolog hátterében.

Ki is az ördög?

A Petelei-novellákban a szereplők névválasztása nem mindig utal valamire. Több novelláját olvasva nem találunk összefüggéseket jó és rossz értelmű nevek között. Míg *A tehénke* történetében Eszter egy rossz, csábító karakter, a *Parasztcségyen* című elbeszélésben áldozat. Petelei egy nevet több szereplőjének is adja.

Érdekes megfigyelni azonban ebben a történetben a név hiányát. Ez a novella kevés szereplővel operál és ebből kettőnek neve is van, Domonkos István és Jusztin, azonban a szerető nevét homály fedi. A mű címe *Az ördög*; és a tény, hogy ki vagy mi is ez az ördög, egyértelműen ki van nyilatkoztatva a novellában, mikor Jusztin az

²¹ TÖRÖK Zsuzsa: *Petelei István összes novellái II.* (Szerk. Debreczeni Attila, Imre Mihály, S. Varga Pál) Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 2007. 549.

úrilányhoz beszél. „*Csuf vagy, undok vagy...az ördög vagy...*”²² Azaz megállapíthatjuk, hogy a címben szereplő *ördög* szó a szeretőt jelöli. Erre az ördögi, gaz, csábító jellegre több utalást is találunk a szövegben. Az első ilyen furcsaság a nő kirohanása, miután megpihennek: „*Harapni, harapni, tépni szeretnének valamit*”.²³ Bár a mondat után az elbeszélő a nőt egy gyermekhez hasonlítja, de ezek a főnévi igenevek (*harapni, tépni*) inkább durva hatást keltenek evvel a szereplővel azonosítva.

A városi lány karakterét a paradicsombéli kígyóhoz lehetne hasonlítani, mely megbabonáz és a bukásba taszít. Nemcsak Jusztin utal erre a „képességére” („...*kívábjatom a rossz szemét, hogy ne rontson meg többé senkit...*”),²⁴ hanem maga a narrátor is, mikor a lovak nekiiramodnak: „*A legény, mintha valami kábulásból ébredt volna meg...*”.²⁵ Végül Jusztin képes meggyőzni a nőt, hogy ne vegye el tőle a szeretőjét, és feloldja őt a korábbi vádak alól: „*Hiszen maga nem gonosz...*”.²⁶

Jusztin neve itt kiemelten fontos, hiszen nem csupán attól érdekes, hogy a *Jusztin* férfinévként használatos, hanem attól is, hogy ’igazságosat’ jelent. Külső erős vonásait akár férfiasnak is nevezhetnénk, hiszen a munkától megedződött, közben pedig képes belelátni a másik nő lelkébe és megérezni abban a jót.

A szereplők, a történet és a narrátor viszonya; természet-szimbolika

Ha alaposan megfigyeljük a novella cselekményét, akkor azt vesszük észre, hogy a pár nem kerül egymással kontaktusba. A mű elején csak István van az úri kisasszonnyal, majd a mű másik felében csak Jusztin. Az egyetlen, aki a történetben állandó az a városi kisasszony, aki a mű elején beszédesnek mondható, ám érdekes megfigyelni, hogy megszólalásai szinte mind kérdő mondatokból állnak. Ha tesz is egy kijelentést, azt szinte azonnal kérdő mondatok követik. Ez a mű második felében szintén megmarad. A nő csupán kétszer szólal meg, s mind a két megszólalása kérdés: „*Mit akar tőlem?*” illetve „*Mit akar?*”.²⁷ Nem érti hol hibázott és azt sem, hogy Jusztin kicsoda és miért haragszik rá. A nő, bár a szeretőjeként van feltüntetve, csupán incselkedik Istvánnal, de nem néz rá, s nem érinti meg, csupán egyszer csap rá a kezére. Gyermekeinek van feltüntetve, ahogy a virágokért rajong, s a karjából fon koszorút azok helyett fejére.

Istvánhoz a műben alig tudunk dialóguselemet kapcsolni. Magától nem szólal meg, csak az úrilány kérdéseire reagál olykor, de csöndesebb a megszokottnál. Megtudjuk, hogy korábban gyakran járt énekelni a városi lány ablaka alá, s sokat beszélt, de mikor elmennek a málnáshoz, képtelen megszólalni: „*erőszakolta magát a beszédre*”.²⁸ Arca piros, ajkai remegnek – úgy viselkedik a férfi, mintha egyfajta lázálomban lenne vagy pedig varázslat hatása alatt állna. Jusztin a városi kisasszonyt az ördöggel azonosítja;

²² I. m. 551.

²³ I. m. 550.

²⁴ I. m. 551.

²⁵ I. m. 551.

²⁶ I. m. 553.

²⁷ I. m. 551.

²⁸ I. m. 550.

István viselkedése tehát visszavezethető lehet egyfajta varázslatra, mert amint a nővel találkozik, teljesen kifordul magából, s családját elhanyagolja. Erre több utalást is tesz a szöveg; az egyik legszembetűnőbb, mikor a lovak után ered a férfi: „*A legény, mintha valami kábulásból ébredt volna meg...káromkodott*”.²⁹ Előtte a beszédet erőltetnie kellett, mikor pedig elszalad a nő mellől ismét visszatér a hangja. Jusztin maga is azzal gyanúsítja meg a lányt, hogy Istvánnak valamilyen szert adott be, s attól változott meg így, vagy a szeme rossz és azzal babonázta meg a szeretőjét.

A mű elején a narrátor domináns szerepben van, mivel a két szereplő alig-alig szólal meg. Sokkal több információt kapunk a tájról, mely érezhetően nem harmonikus. A havas, a hegyek riasztóak, durvák, s némák. Ez a durva némaság, mely a havason ül egészen olyan, mint István alakja. A bérc olyan magas, hogy szinte Isten van felette, ez szintén vonatkoztatható rá, mintha István egy alvilági szférához tartozna, vagy az ördög rontása miatt tartja rajta szemét az Úr. A flóra a történet hangulatát követi, s a női alakok hangulatához igazodik. Jusztin a mű felénél bukkan fel és személye uralkodó szerepűvé válik. A narrátori hang alulmarad vele szemben és csak a nők tetteit közvetíti. A táj milyenségének elbeszélése is egy mondatban van csak jelen, melyben rettenetes a némaság, és a falevelek halottak. A városi lány egy fába kapaszkodva igyekszik védeni magát. Jusztin monológja tölti ki szinte teljesen a novella ezen részét. A városi lánytól eltérően az ő keze durva, s nemcsak küllemre a sok munkától, hanem a vele tett mozdulatok miatt is. Istvánnál erős gesztikuláció volt jelen, ha kezeit használta; Jusztin kezeihez erőszakos igék társulnak csak, mint a *kivágás, bevágás, rázás* vagy a *megragadás*. Jusztin ki is emeli a kettejük közti ellentétet. Az úrilány „*szeme erősebb*”, de Jusztin keze is van olyan erős. Később a falusi lány lelkében lezajló változás a testén is megjelenik. Szeme könnyes lesz és egy korábbi durva cselekvése most finoman ismétlődik meg. Korábban így került fizikai kapcsolatba a két nő: „*...megragadta dübvel az úriasszony virágos köntösét s megrázta durván...*”; később ez egy lágyabb, kedvesebb gesztusba vált át: „*A kezét alázatosan, lágyan végig vonta az úriasszony virágos ruháján s hizelegve nézett, könnyein át a szemébe*”.³⁰ A környezet szinkronban van ezzel a változással is, s az addig csendes madarak újra hangot adnak boldogan, és a nap is beragyogja a tájat. Ezt az átlelkésített természetleírást,³¹ mely a szereplők lelkiállapotát és a történeket adja vissza, Petelei gyakran alkalmazta más műveiben is.

A végkifejlet

Mivel egyfajta sorrendiséget, fokozást szeretnék felállítani a művek közt, így mindenképpen ez a novella kerül a legelső helyre, hiszen a vége, bár nem tudjuk meg pontosan mi történik még, de kiengesztelő befejezést láttat az olvasóval. A két nő kiegyezik és mindenki elégedett. Istvánnak a városi lány távozására adott reakcióját nem láthatjuk. A környezet leírása azonban boldog végkifejletet sugall. Szokatlan

²⁹ I. m. 551.

³⁰ I. m. 551., 553.

³¹ DOBOS István: *Alakitan és értelmezéstörténet. Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 1995. 130.

módon, a legidillikusabb novellának mondható mindhárom közül, és egy látható konfliktus után feloldódik a feszültség.

4. A tehénke

Ez a mű képezi az átmenetet a választott művek között. A cselekménye ennek már teljes. Képet kapunk arról hogyan és miért érkezett a pár a városba, látjuk konfliktusait, majd a végkifejletig tudjuk követni az eseményeket. A pár mindkét tagjával egyszerre találkozunk, nem külön-külön, mint az előző novella esetében. Nemcsak másokkal – merthogy ez a novella már több szereplővel rendelkezik –, hanem egymással is dialógusokba kezdenek.

Az elbeszélő

Az elbeszélő még mindig objektív, de már jobban jelen van ő maga is a történetben. A novella elején még le is írja Ankák viselkedését, hogy miért olyanok amilyenek: a Marosmentéről valók, s az elbeszélő teljesen tisztában van vele milyenek az ottani emberek, mintha maga is onnan származna. Belelát a szereplők gondolataiba is, részletesen leírja, hogy Pál miként gondolkodik Anka külsejéről: „*Nem tetszett neki. Olyan kopott és lány, mint a téltől megviselt veréb*”.³² Hangja nem halkul el, a mű végig egyensúlyban marad, nem írja felül egyik szereplő dialógusa vagy monológja sem. Kezdetben Pálról mesél, ami azt érezteti az olvasóval, hogy esetleg ő lesz a mű szereplője, azonban Eszti megjelenése után Ankára terelődik az elbeszélő figyelme. A narrátor mindig más-más tagját mutatja a szerelmeseknek, így nincs egy kiemelt szereplője a novellának. Mindegyik karakter életében fontosabb eseményekre helyeződik a hangsúly, így nem látjuk minden (a lényeghez nem fűződő) pillanatát az ott töltött időnek, csak a kiemelkedő eseményekbe pillanthatunk bele. Ez a redukcionizmus lényegi alkotóeleme a novellának.³³

Szereplők

Ebben az elbeszélésben az előzőhöz képest már több szereplő van jelen, bár megnevesítve nincsenek. A szerelmi háromszöget Pál, Anka és Eszti hármasa alkotja. A műben felbukkannak még további városi alakok is, akik párbeszédbe is elegyednek egymással a történet folyamán. A csábító Eszter a pár régi ismerőse, nem egy betoppant idegen, mellyel csak a férfi ismerkedett meg. Külön érdekessége a karakterének, hogy ő maga is a faluból származik. Eszter sikeres beilleszkedésének

³² PETELEI István: *A gyermek. Kötetben még meg nem jelent elbeszélések.* (Szerk. dr. Urbán László) Arad, Concord Media Jelen 168.

³³ A redukcionizmus fogalmát Szmirnovtól kölcsönözöm. Igor. P. SZMIRNOV: *A rövidség értelme = A regény és a trópusok.* (Szerk. Kovács Árpád, ford. Szitár Katalin) Budapest, Argumentum Kiadó 2007. 417–425.

kulcsa az, hogy korán elkerült a faluból, illetve soha nem is illett abba a környezetbe. Anka a faluhoz tartozik, az a kedves hely számára; vele együtt pedig Pálnak is.

A címről – Tehénke vagy valójában Anka?

A tehén mint haszonállat fontos szerepet tölt be a történetekben. Felbukkan az *Egy asszony története* című novellában is. A tehénke a két szerelmes jövőképének a megtestesülése, az út motivációja. A pár azért indul el a városba és hagyja el a falut, mert elég jövedelmet szeretnének szerezni, hogy abból egy tehenet vehessenek, mely „egy valóságos kamara, amiből soha se fogy ki a kenyér”.³⁴ Mivel több terméket is elő tudnak állítani, így hiába van meg látszólag mindenük, egy tehénke megvásárlása egyfajta álmokképként lebeg előttük. A tehén kedves, hasznos és jámbor állatként jelenik meg a legtöbb történetben, szimbóluma a termékenységnek és a nő létnek is. Ezek tudatában akár Anka is azonosítható a címben megnevezett tehénkével. Szelídsége ahhoz hasonlatos, valamint Pál életét is teljessé teszi. A nőket felsorakoztató történetben, mikor ők állnak a középpontban, általában a cím is utal rájuk valamilyen módon, így ez az Anka–tehénke párhuzamosság helytálló lehet. A *Parasztszágyon* cím Eszter szágyára utal, *Árva Lotti* már önmagában nyíltan Lotti személyére utal, a *Két fehérlégy* esetében is a két asszony van a középpontban; valószínűleg itt, *A tehénke* esetében sincs másként. A *-ka/-ke* kicsinyítő képző jelenléte és a lány neve közötti hasonlóság is erre utal.

Pált Anka titkon egy levélben figyelmezteti, hogy a felesége (ő maga) megcsalja őt. Ezzel igyekszik az urát észhez téríteni. A levélben írtak is igen beszédesebbek, melyek a címet még inkább utaló jellegűvé teszik: „Már nő is a szarvad, békás!”,³⁵ azaz Pált felszarvazták. Így szimbolikusan szarvas állattá válik, akár a tehén párjává, bikává. Később a szövegben a narrátor hasonítja is: „Lustán, mint egy kivert bika...vonszolta magát tova a házak mellett”.³⁶

Értékek ütközése a történetben

A szerelmesek számára minden lehetőség adott a falun, jól is élnek, de ha lenne egy tehenük még jobban is élhetnének. Ezért döntenek úgy, hogy felmennek a városba, s Pál majd dolgozni fog, hogy vehessenek egy tehenet, mely által később akár kettő is lehet a birtokukban. Egészen addig nincs gond közöttük, míg egy ismerőssel nem találkoznak. Addig a városi kisasszonyok öltözeke nem zavarta meg Pált, viszont látva, hogy egy falubelije hogyan viseli a szebb ruhákat, a feleségét mindjárt egyszerűnek találja. A kettejük esetén van a legnagyobb hangsúly az öltözéken. Az előző novellában inkább a tekinteten van a hangsúly, míg az utolsóban a férfi abszolút elvágyódása és elszakadása a vidéki élettől. Pálnak nem Eszti belső tulajdonságai imponálnak, hanem

³⁴ PETELEI István: *A gyermek. Kötetben még meg nem jelent elbeszélések.* (Szerk. dr. Urbán László) Arad, Concord Media Jelen 2013. 164.

³⁵ I. m. 173.

³⁶ I. m. 176.

annak öltözködése. Felesége szegényes és viselkedése sem illő. Pál úgy érzi, hogy Anka rá is szégyent hoz, ezért nem mutatkozik már vele, és szidja küllemét. Annyiban érezhető a kettejük közti erős kapocs, hogy Anka annyira hozzá tartozik, hogy inkább a változtatásra sarkallja, mintsem hogy elhagyja, vagy ne foglalkozzon vele. A szemmel való ígézés mint a csábítás formája itt is megjelenik – Anka tudja, hogy Pál valaki varázsa alá került. A tehénkére gyűjtött pénzt hamar elkölti magára és Eszterre. Azonban Eszti számára a Pál által vásárolt dolgok értéktelennek számítanak, egyszerűnek. A tehénke árából vett csinos kendő is egyszerűnek tűnik a városi lány számára, így különösen kiemeli a különbségeket az értékek tekintetében. Pál és Anka számára a tehénke felbecsülhetetlen, míg Eszternek semmiség. Pál szerint Anka „*Prédálja a pénzt*”,³⁷ mikor ő csak a férfi figyelmét szeretne volna felkelteni. Ez ismét elidegenítő jellegű gondolat. A házasság vagyona is közös, sőt a nagyobb értékű holmikkal Anka rendelkezik. A tehénke árát, bár Pál kereste meg, de nagyobb részét még is ő költötte el. Ez után kezd el gyanakodni arra, hogy Anka talán megcsalja és onnan a pénz, és ezért ajándékoznak neki szép ruhákat. A közös ház, a tehénke, mely mind közös a városban, kétfelé válik. Ennek egyik megtestesülése a fél ház, melynek árába Anka ruhája került. A végén, bár már nem olyan teljes a vagyon és még szegényebbé váltak; mégis a kettejük közti kapcsolat még szorosabbra fűződik. A tehénke hiánya, a fél ház elvesztése és a közösen átvészelt nehéz időszak végül is csak megerősíti őket és kapcsolatukat. A komoly konfliktus ellenére tehát ez a novella is kiengesztelődéssel végződik. Lehetséges, hogy nem is mindig annyira tragikusak a Petelei-novellák, mint ahogy azt a szakirodalom be szeretné állítani? A következő novella vizsgálata talán erre a kérdésre is választ adhat.

5. Egy asszony története

A történet az előző két novella témáját még tovább viszi és fokozza. *A tehénkéhez* képest szegényesebb abban a tekintetben, hogy a novella indítása megint a cselekmény közepébe vág, s csak a történet folyamán derülnek ki a múltba vonatkozó információk. Vége kissé homályba boruló, viszont mindenképp tragikus, mely az előző művekre nem volt jellemző. Ennek a tragédiának az elemeit pedig homály borítja, kétségek közt hagyva az olvasót. A novella részekre van osztva, attól függően, hogy a főszereplőt milyen meghatározó behatások érik. Az első részben a feleség és a férj konfliktusát láthatjuk, majd a feleség és a szerető párbeszédét, bár utóbbiban inkább Zsuzska monológja az uralkodó. A harmadik egységben megismerkedünk egy cselédlánnyal, valamint Zsuzska unokabátyjával, Gáborral. A sikertelen próbálkozások után, hogy urát visszaszerezze, Zsuzsi hazatér. Ez képezi a negyedik egységet, s közben megismerjük jobban a múltbeli problémákat, valamint a nő terveit arra, hogy hogyan kacérkodja vissza kedvesét. Szintén ide tartozik még a visszatérés is; később pedig – az ötödik fejezetben – már a táncmulatságot mutatja be az elbeszélő. A hatodik egység, mely a tragikus végeseményt írja le, a legrövidebb az összes közül.

³⁷ I. m. 172–173.

Álom

Zsuzsa nagyon ragaszkodik kedveséhez, s ezért történhet meg az, hogy ábrándszerű képzelgésekbe kezd. A férfi elutasítóan, mogorván bánik vele, s Reginának, a szeretőnek, be sem vallja, hogy Zsuzsa a felesége. „*Egy falusi asszony*”-ként mutatja be Reginának.³⁸ Az elidegenítés ezáltal már itt megkezdődik, hiszen Pál kiemeli Zsuzsa származását, ez a falusi jelző pedig a mű végéig negatív tartalommal ruházódik fel. Ezt az oda-nem- valóságot ismét Pál mondja ki a későbbiekben, mikor Zsuzsát még mindig az udvarban találja: „*Itt nem szabad idegen embert tartani a kertben*”.³⁹ Az idegenség tehát nemcsak a származásra utal már, hanem nyilvánvalóvá teszi Pál, hogy számára is idegen már a nő, nem szereti és nyíltan eltaszítja magától.

Zsuzsa olykor háromszor ismétli meg gondolatait, mindig tovább fokozva azokat. Ettől beszéde ráolvasásszerűvé válik, és egyben bizonytalanságát is kimutatja. Egyszerre győzködi önmagát és környezetét állításai igazságáról. Az első felszólalása az első egység végén található: Pálnak mondja többször is, hogy nem hagyja el a várost és nem fog hazatérni, míg ki nem deríti, mi történik. Ezzel igyekszik fölényét is bizonygatni, azt, hogy a férfi nem uralkodhat cselekedetein. A második felszólalása már Reginának szól, mikor kijelenti: „*Én a Pál felesége vagyok*”.⁴⁰ Kissé komikussá is teszi ezzel önmagát, mivel közben igyekszik a kapu ajtaját megakasztani, bizonygatja, hogy nem szeretne semmit sem, de ő akkor is a férfi felesége és nem egy idegen. Regina említést tesz arról is a nő viselkedése alapján, hogy Zsuzsa talán megbolondult. Kissé zavart viselkedése már utal a korábban említett ábrándozásra.

Az ábrándkép a valós okokat a háttérbe szorítja Zsuzsában, a nő a mű közepe felé kezdi úgy gondolni, hogy nem egyedül Regina a hibás. A nő nem különb nála, de Zsuzsát a férje hiánya és a sírás csúffá tette. Amikor Pál másodszor is hidegen viselkedik vele, bánatosan tér haza. Az otthoni környezet döbbsenti rá az asszonyt, hogy a probléma a falusi létben gyökerezhet. Minden szegényes, koszos és „*koldusos*”. A másik fő gondja a gyermek hiánya; Zsuzsa azt hiszi, hogy gyermekáldás esetén Pál nem hagyta volna el őt. A harmadik ismétlődő gondolata az asszonynak itt születik: olyanná kell válnia mind külsőleg, mind viselkedésében, ahogy Pál azt kívánja. A tárgyak eladása – ahogy az elbeszélő nevezi: a „*pusztulás*” – teszi őt boldoggá, s az ember azt hiheti, hogy „*az esztét vesztette el*”.⁴¹ Ez a gyakran felmerülő bolondság fordul át álomszerű képzetbe, mikor Zsuzsa a cselédlánnyal újra találkozik. Az álom mellett az igézet is megjelenik, melyhez a folyton ismételt mondatokat lehetne kapcsolni. Zsuzsát nem más, hanem önmaga igézi meg.

³⁸ TÖRÖK Zsuzsa: *Petelei István összes novellái II.* (Szerk. Debreczeni Attila, Imre Mihály, S. Varga Pál) Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 2007. 537.

³⁹ I. m. 538.

⁴⁰ I. m. 539.

⁴¹ I. m. 545.

Kinek mondja?	Mit mond?		
Pálnak	1. „Nem megyek el innen...tudd meg.”	2. „Ha kimegyek is innen... nem megyek haza...”	3. „Tudd meg, nem megyek haza.”
Reginának	1. „Én a Pál felesége vagyok.”	2. „Én semmit se akarok. De én a Pál felesége vagyok.”	3. „Rosszul mondia Pál, hogy én egy idegen asszony vagyok, mert én az ő felesége vagyok.”
Magának	1. „Újból kell megformálnia az életét: olyanná kell lennie, ahogy Pál szereti.”	2. „Egyszer vissza kell térítenie őtet. Úgy öltözködni, ahogy ő szereti, úgy kell viselkednie, ahogy ő kívánja.”	3. „Eldöntötte: eladja mindenét és annak az árában kecsinosítja magát úgy, ahogy Pál szereti és úgy fog élni, ahogy Pál kívánja.”

1. táblázat

Kirekesztés

„Elfogyott a boldogságod otthon, hogy a városra szorultál?” – kérdezi Gábor Zsuzsától.⁴² Zsuzsa története azért fordul át tragikussá, mert a városi közegben képtelen létezni. A szövegben több utalást is találunk arra, hogy az asszony nem illik ebbe a modern környezetbe. Az első ilyen momentum a már említett elidegenítés Pál részéről. Utána a munkakeresés sikertelensége idézi fel. „Aztán van-e helyed már itt, Zsuzska?”⁴³ Se szállása, se munkája nincs a nőnek, bár egy idő után nem is foglalkoztatja, hogy beálljon cselédnek. A mű elején is megjelenik a kivetés problémája. Mikor tervét kieszeli, hogy féltékennyé teszi Pált, akkor gondolkodás közben az utcán többen is taszigálják Zsuzskát, amit a nő azonban nem vesz észre. Ezeket az apró jeleket kábulatában figyelmen kívül hagyja. A városi létet egy felsőbb szféraként kezeli: „Mintha egy más, szebb világból esett volna le ebbe a nyomorúságba”.⁴⁴ Az otthonot jelentő boldog falusi fészket élhetetlennek érzi, de nem önmaga, hanem Pál gondolatai miatt. Ez okozza a vesztét, hiszen a férfit ő már nem foglalkoztatja, Pál boldog itt, s Zsuzsa csupán miatta maradna, vagy még inkább szeretné hazaédesgetni. Zsuzsa a falusi környezethez tartozik, háza is apja hagyatéka, ezt képtelen magáról levetkőzni. Mikor ruhákat vált, azok nagyok rá, nem illenek hozzá, sőt elcsúfítják őt. Semmilyen módon nem tartozik ehhez a világhoz.

Azonban a város megfeleltethető a szerető képével is. „Hátba erre Pál otthagyná a várost féltékenységeben” – gondolja az asszony.⁴⁵ A város itt Reginára is vonatkoztatható, hiszen Zsuzsának eleinte nem a városi léttel volt problémája, hanem a levelek elmaradásával, az ura hiányával; és akár szívesen itt is maradt volna vele, ha adódott volna rá mód. Itt tisztul ki tehát az, hogy a megcsalás vagy a hűtlenség inkább a városba vágyódás szinonimája; hűtlenek vagyunk a családunkhoz, az otthonunkhoz vagy az életünkhöz. A jobb megélhetés keresése még nem probléma, mint az *A tehénke* című novella esetén is látható, de mikor letagadjuk, hogy honnan jöttünk az már bonyodalmakat okoz.

⁴² I. m. 541.

⁴³ I. m. 541.

⁴⁴ I. m. 544.

⁴⁵ I. m. 542.

A tragédia előrevetítése

A novella öt mondatot, kijelentést tartalmaz, mely a tragikus véget vetíti előre. Az első: „...mert én meghalok nála nélkül...” – mondja Zsuzsa, mikor Reginával beszél.⁴⁶ Ő maga is látja, hogy Pál nélkül képtelen az életre, így ha nem kapja vissza, vagy ha a férfivel valami történne, rá a biztos halál vár. Ezek a kijelentések sorsdöntők: akárcsak a folyton ismételt mondatok, befolyással vannak az asszony végzetére. Később szintén Zsuzsa gondolataiban láthatunk egy ilyet: „*Az életét is odaadná azért, hogy megmentse Pált, ha veszedelem fenyegetné*”.⁴⁷ Itt, bár nem sejtjük előre, de szintén utalás történik arra, hogy Pálra esetleg valamilyen baj vár, és Zsuzsa önfeláldozó cselekedetet tenne megmentése érdekében. Ez a fenyegető veszély még közelebbinek látszik Gábor monológiájában. „*De valakin számon veszem az életem keserűségét. ... De valakin... egyszer, csak kerüljön a kezembe...*”⁴⁸ Zsuzsa a mulatságra menet nem érzi jól magát, nyomasztó érzés fogja el. Szeretne mindinkább elmenekülni; Gábor is figyelmezteti korábban, hogy inkább fusson el. Gondolhatnánk, hogy arra érti, hogy a nő fél tőle, de ott kijelenti, hogy sohasem bántaná Zsuzsát. Így ezt az elfutást, menekülést a várostól való távolkerülésre vonatkoztathatjuk. „*Mintha valami szerencsétlenség előérzete ijesztené meg...*”⁴⁹ Ez a sejtelen az egész hangulatot borússá, kellemetlenné teszi. Később, mikor Regina újra és újra szóval bántja Zsuzsát, az keservesen sírni kezd és halálosan sápadttá válik. Ezzel teljesednek ki az utalások, melyek a valószínűsíthető halálhoz felé mutatnak.

6. A viszály megjelenése a történetekben

A három novella áttekintése után vegyük számba a szövegek hasonlóságait és eltéréseit.

Mikor a novellákban két nő találkozik, mindig a parasztleány az, aki a találkozást, a beszélgetést kezdeményezi, azaz megteszi az első lépést. Úgy tűnik, Petelei kedvelt témái közé tartozott a kedveséért esdeklő paraszti sorból származó nő, aki igyekszik a csábítót meggyőzni, hogy szeretőjét engedje hozzá vissza. Ezeket a nehézségeket nem fiatal szerelmesek élik át. Általában régebb óta együtt levő házasságok, gyakran egyfajta igaz, tökéletes szerelem megtestesítői. A megbántott nők gyakran indokolják meg kérésüket azzal, hogy a kedves életük párja, nekik szánta a sors és a katonaságot is képesek voltak értük kivárni.

Ezekben a művekben azt tapasztaltam, hogy bár a falusi nő van alárendelt helyzetben, mégis anyagilag a férfi tőlük függ, mert kevesebb vagyonnal rendelkezik. *Az ördög* című novellában Jusztin így említi ezt meg: „...a ház is az enyém, a lovak is az enyéim s a földek is az enyéimek. Nincs neki senkije, csak az anyja...”.⁵⁰ Egyik nő sem

⁴⁶ I. m. 540.

⁴⁷ I. m. 542.

⁴⁸ I. m. 545.

⁴⁹ I. m. 546.

⁵⁰ I. m. 552.

neheztel emiatt az elfordulásért, pedig a novellákból egyértelműen kiderül, hogy a nő hozott javai segítségével élnek meg, s a férfi csak azért áll szolgálatba, hogy egy-egy dologra összeszedhessék a megfelelő anyagi javakat. Az *Egy asszony élete* című novellában nem derül ki, hogy miért is ment el szolgálatba Pál, de van arra utalás, hogy falusi közegetől a férfi elidegenedett már, s a városban sokkal jobban érzi magát.

A falusi lányok elsősorban nem párjukat kérik számon, azt legfeljebb csak megalázkodó hangnemben teszik; inkább a szeretővel igyekeznek négy szemközt megbeszélni a dolgot. Először mindegyikük kissé feldúlt. *Az ördögben* Jusztin haragja majdnem a tettelegességig fajul, de végül megnyugszik és igyekszik bizonygatni a városi lánynak, hogy miért neki való István, és hogy miért nem való őhozzá. A nők gyakran hozakodnak elő azzal a gondolattal, hogy a városi hölgyeknek nem lehet a férfi egy igazi szerelem alanya, hiszen rangban nem valók egymáshoz és még különbséget is találhatnának.

A konfliktusok inkább szóbeliek; tettelegesség a női szereplők között nem jellemző. Előfordul, hogy a másik ruháját megragadják, mely szimbolizálhatja azt, hogy hazugságon fogták a városi lányokat, de bántani nem bántják egymást. Egyetlen fizikai agresszió jelenik meg, mely a sorrendben szereplő novellák feszültségének tetőzése, mikor a két férfi (Gábor és Pál) összeverekedik. Ennek eredménye Zsuzsi feltételezhető halála, aki képtelen Pál nélkül tovább létezni.

Novella	A két nő konfliktusa	Végkifejlet
1. <i>Az ördög</i>	fenyegetés → bizonyítás → lebeszélés → esdeklés	A két nő boldogan megegyezik egymással.
2. <i>A tehénke</i>	bizonyítás → esdeklés → fenyegetés	A férfi és a nő boldogan hazatérnek, a szerető hoppon marad.
3. <i>Egy asszony története</i>	bizonyítás → esdeklés → lebeszélés	A szerető magára marad, Zsuzsa meghal.

2. táblázat

A mű szereplőinél a nők konfliktusai a meghatározóbbak. Vannak morfológiai cselekményépítő elemek, melyek vissza-visszatérnek a veszekedések során, illetve két történetben a házasság és egy esetben a férfiak között is konfliktus van. Utóbbi esetben ez inkább tetteleges, mint szóbeli. Az állandó elemek közé tartozik a bizonyítás, mely során a szerelmes nő érvekkel igyekszik alátámasztani, hogy a szeretett férfi miért hozzá való. Ilyen esetre példa az, hogy már gyermekkoruk óta összetartozik a pár, s a nő kívárta a férfi katonai szolgálatait végét; vagy például, hogy mik azok a vagyoni elemek, melyeket külön-külön hoztak a kapcsolatba, de kiegészítik vele egymást. Egy másik állandó elem az esdeklés vagy könyörgés, melynek során a falusi asszonyok kérlelni kezdik a városi nőt. Ez többnyire sikeres módszernek mondható, mivel a megalázkodás és a másik tökéletességének kihangsúlyozása jól esik az úri kisasszonyoknak. Ez az egyik legnyíltabb próbálkozás, hiszen a vidéki nő elismeri a városi másik fölényét a szituációban, és annak kegyén áll, hogy békén hagyja-e a szerelmeseket. Egy harmadik gyakori alkotóelem is jelen van a történetekben, mégpedig a lebeszélés. Ekkorra a nő magát és az urát is lekicsinyíti már, alávalóként

tünteti fel, így a magasabb rangú nő körein kívül esőnek érezheti a férfit. Előfordul olykor fenyegetés is, de ez nem hajlik át tettelegességbe, mint a férfiak esetén, s a női karakterek természetétől is idegen ez a durva viselkedés.

7. Az öltözet jelentősége és jelentéssége

A ruházkodás mindig is központi szerepet töltött be az ember életében, s a civilizáció történetében. A ruha alapvető funkciója mellett, vagyis amellet, hogy melegen tartson minket vagy egyfajta második bőrként takarjon, a ruházkodás úgy is funkcionál, mint a test és úgy általában az ember kiterjesztése. A ruházat, azzal együtt, hogy hol és hogyan élünk, rengeteg mindent elárul rólunk. A ruha technológiai továbbfejlesztése, a lakás azonban csak a második legfontosabb ilyen jellemző az életünkben. Kevésbé alakítható olyan gyorsan és látványosan, mint a ruha. Az, hogy mit viselünk, árulkodhat vagyoni helyzetünkről (mennyire viselünk márkás darabokat), a társadalomban betöltött szerepünkről (pl. egy uralkodói fejdísz vagy a pápa palástja), hangulatunkról (a fekete a gyász színe), stílusunkról, családi állapotunkról (egyes országokban a házasság nők haja takarva van) és személyiségünkről. Hiszen a ruha visszahat viselőjére, amennyiben megváltoztatja cselekvésmódját. Ezért lehet a ruhát mint az ember kiterjesztését egyfajta metaforaként érteni.⁵¹ Gyakran mondjuk azt is, hogy „a ruha teszi az embert”, amiben azért van tehát némi igazság, hiszen az első benyomás kialakításánál kiemelkedő szerepű a viseletünk. Petelei szereplőinél jellemző, hogy a hibát nem magukban, hanem másban keresik. Így van ez ezekben a novellákban is, ugyanis a nők csupán a külsőségeket okolják szeretőjük hűtlenségéért, és nem a maguk viselkedésében vagy belső tulajdonságaikban keresik a hibát.

Fontos szerep jut mindegyik novellában az asszonyok ruházkodásának. Amellet, hogy mit viselnek, lényeges megvizsgálni azt is, hogy hol és hogyan is viselik. *Az ördög* című novellában, mely végig a falun játszódik, különösebb szerep nem jut a ruháknak. Egyedül az úrilányról derül ki, hogy csipkés ruhát, virágos köntöst, cifra kesztyűt és sárgagombos cipőt visel. Ennél az egy novellánál áll fent az a szituáció, hogy a rangosabb, gazdagabb lány megy a faluba mint idegen környezetbe. Az út célja a kikapcsolódás; mint motiváció ez is erősen eltér a másik két vizsgált történettől, hiszen ott a vagyonkeresés szempontjából történik a megszokott környezet elhagyása. Ő maga nem is próbál beilleszkedni, hiszen feltűnést kelt a megjelenése. Különlegesebb, mint a helybeli asszonyoké és ezzel is vonja fel magára István figyelmét.

Az eltérő öltözet problémája jelen van mindegyik történetben – egyfajta fő konfliktusforrásként szolgál. Ez a probléma a másik két novellában vizsgálható igazán jól, ahol az „elhagyott” nők azzal igyekeznek szeretőjük hűtlenségét megmagyarázni, hogy annak oka a maguk szegényes, paraszti öltözködésében rejlik. *A tehénke* történetében Anka kissé szelídebb és fondorlatosabb, mint Zsuzsa az *Egy asszony történetében*. Anka, bár – egy fél ház árán, de mégis – beszerez pár ruhadarabot, mellyel

⁵¹ Vö. Marshall MCLUHAN: *Clothing: Our Extended Skin = Understanding Media*. Cambridge–London, MIT Press 1994. 119–122.

azt a hatást igyekszik kelteni, hogy nem ő maga vásárolta azokat, hanem ajándékba kapta (erről egy hamis levelet is küld kedvesének, hogy megtéve, de a mű végén ezeket a ruhákat elajándékozza, és maga mögött hagyja. Eleinte csizmát, kendőt és segesvári fersinget visel, melyeket szoros gombos topánra, fűzőre, köntösre és virágos viganóra cserél. Az *Egy asszony története*nek Zsuzsájához képes sokkal nyugodtabban terveli ki, hogyan csábítsa vissza az urát, aki szintén érzi, hogy a városi lány, Eszti el akarja csavarni a fejét. Ott maga Pál is változtat némileg az öltözködésén: kalapjába tollat tűz és ingjét is divatosabbra váltja le.

A tehénke és az *Egy asszony története* közötti fontos különbség abban fedezhető fel, hogy a két férfi hozzáállása eltérő: az előbbi történet Pálja igyekszik menekülni a városi környezetből, míg az utóbbi történet Pálja már a másik lány, Regina szeretőjévé válik. Ehhez hozzájárul az a tény, hogy hogyan történt meg a környezetváltás. *Az ördög* című novellában az úrilány érkezik pár nélkül a faluba az ottani szerelmeseket megzavarván, *A tehénkénél* Pál és Anka egyszerre érkeznek meg és távoznak el a városból, míg az *Egy asszony történetében* Pál már felesége előtt sokkal hamarabb jött el egyedül a városba dolgozni, majd úgy megy utána Zsuzsa kéretlenül, és ez a novella záródik ezáltal a letragikusabban is. Az *Egy asszony történetében* Pál abszolút kiszakad a falusi világból, jól érzi magát új helyén és visszatérni sem szeretne. „*Eltagadta őtet Pál, így szólván: »egy falusi asszony ez.« Ha nem szégyellte volna őtet, így felelt volna az utálatos, csúfra kisasszonynak: »ez a feleségem.«*”⁵² A férfi nem csak feleségét, de múltját is megtagadja. Ezután igyekszik Zsuzsa hasonlóképp kinézni, mint Regina. Regina bőrtáskát hord, kezén kesztyűt, fején virágos kalapot, lábain kivágott félcipőt és csíkos harisnyát, a ruhája pedig egy csíkos karton köntös. Zsuzsa meggondolatlanul tér be egy üzletbe és vásárol ruhákat. Csizmáját magas sarkú cipőre, rékljét és csíkos fersingjét pedig kartonköntösre váltja. Mivel nem ideiglenes ez az öltözet, hanem maga is városivá szeretne válni, és ezzel maga mögött hagyni falusi voltát, ezért rajta ezek a ruhák teljesen máshogy mutatnak. „*Virágos kalapja minduntalan le készül esni a fejéről, magassarkú cipőjével majd elesik.*”⁵³ Ez egy szinekdochénak tekinthető – azaz a ruhák a városi civilizációt és létet jelképezik, Zsuzsa pedig nem illik bele ebbe a városi környezetbe. Ez a kijelentés értelmezhető akként, hogy Zsuzsa a lényévé igyekszik tenni az idegen környezetet. Ezek a ruhák Zsuzsa esetében tényleg egyfajta próbálkozást mutatnak a beilleszkedésre, de erre képtelen; míg Anka esetén a ruhák eszközként szolgálnak arra, hogy párja figyelmét felkeltse. Zsuzsa képes lenne megtagadni, Pálhoz hasonlóan, a múltját, lakhelyét. Inkább pénzzé teszi mindenét, csak hogy ő is a városhoz tartozhasson. Azonban nem a város, hanem Pál vonzza csupán, ezért válik belőle kitaszított nő. „*A pusztulás, mely körülötte támad, mind derültebbé teszi s a kiürülő szobában mind szabadabban gyakorolja magát a kaczer járásban, cziczázó futkosásban. Ha valaki látná, azt mondaná, hogy az esztét vesztette el.*”⁵⁴

A férfiak asszimilációja a városi környezethez egyszerűbb: jellemző a városi öltözködésre a tollas kalap és a posztókabát, de nagyobb változtatásokra nincs

⁵² TÖRÖK Zsuzsa: *Petelei István összes novellái II.* (Szerk. Debreczeni Attila, Imre Mihály, S. Varga Pál) Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 2007. 538.

⁵³ I. m. 545.

⁵⁴ I. m. 545.

szükség. A férfiak öltözködésének ilyen fokú elhanyagolása a történetben arra utal, hogy mennyivel könnyebben képesek azonosulni bármelyik környezethez, és nem kell vagyontól költeniük, sem teljesen megváltoztatni szokásaikat, járásukat ahhoz, hogy a hely befogadóan viszonyuljon hozzájuk. A külsőségek pedig hiába azonosak a falusi asszonyokéval – mint az érdes kéz, a barna bőr –, a férfi számára inkább jelentenek előnyt, mint hátrányt. Azt bizonyítja, hogy szorgalmas, dolgozó és jó munkaező; érdekes, hogy a nők esetében mindez inkább pejoratív jellegű tulajdonságnak számít.

Korábban kifejtettem, hogy a szerető és a város gyakorlatilag egynek tekinthető ezeknek a szövegeknek a világában. Az, hogy a nők főleg a küllem és a viselkedés eltérésében látják a problémát, arra vonatkozatható, hogy a város nyújtotta lehetőségek széleskörűbbek, s a városi tér szebb és csalogatóbb. Sokkal inkább egy magasabb réteghez tartozónak érezheti magát itt az ember. Olyan hely, ahol fontos a látszat; hiába ugyanolyan, ha nem még rosszabb „belül”, kívülről mégis sokkal vonzóbb és jobbnak tűnő. Az első novellában csupán a városi lét csalogatása jelenik meg; a másodikban már látható, hogy kívülről igen vonzó, de belülről mégiscsak romlott; a harmadik novella pedig rámutat arra, hogy valakit képes befogadni, de aki nem való oda azt kivetni magából és megkeseríti az életét.

Összegzés

Nem sokan ismerik Petelei Istvánt és novellaművészetét. Kezdetben sokan foglalkoztak vele, ám a róla szóló tanulmányok, kritikai elemzések az idő haladtával eltűntek. Napjainkban sokaknak ismeretlen ennek az erdélyi novellistának a neve. Néha fel-felbukkan, de csak futólag megemlítve: vagy mint Kemény Zsigmond munkásságának folytatója, vagy mint Mikszáthhoz hasonlatos író. Pedig Petelei István különleges és eredeti novellista volt. A XIX. és XX. század fordulóján élt író általában a borongós műveiről ismerik, melyek nem egyszer tragédiába torkollnak. Petelei azonban egyszerűen az életet mutatja be olvasói számára. Realista, ám objektív módon mutatja meg számunka az erdélyi falvak életét, s az emberek elkeseredését. Láthatunk nála időseket, vad ifjakat, egyedülálló szülőket, válságban levő házasságokat, szerelmeseket, csalfákat. Mindent, ami az életben megeshet. Gyakran ütközteti a várost a falu világával, mely szintén konfliktusok forrásául szolgál műveiben.

A házasságtörés egyik kedvelt témái közé tartozott. Ilyen novellája *Az ördög*, *A tehénke* és *Az egy asszony története* is. Mindegyik általam választott mű a férfi hűtlenséget mutatja be, melyben nagy szerepet játszanak a városi kisasszonyok, akik „cifra” ruhájukkal elcsábítják azokat. Természetesen nem csak a férfit állítja középpontba Petelei; előfordul a női hűtlenség vagy annak gyanúja is, melyhez remek olvasmányként szolgál a *Parasztszégyen* vagy az *Elítélve* című novella.

A szerelmesek elé állított akadályok a novellákban gyakran végződnek tragikusan, vagy éppen az olvasónak okoznak nyomasztó érzést. A választott novellák egyfajta fokozatokat mutatnak be. *Az ördög* című műben a férfiről nem tudunk meg végül semmit azzal kapcsolatban, hogy miképpen reagált a két asszony egyezségére; *A tehénke*-ben békésen hazatér a pár; míg az *Egy asszony történetében* a főszereplő, Zsuzsa a

mű végén meghal, s férje akkor döbben rá, hogy hűtlensége mihez vezetett. A művek remekül bemutatják a környezet befolyásoló erejét: hogy miként hat a biztonságot és otthont nyújtó falu, és milyen befolyással szolgál az idegen város a vidéki emberre.

Azt figyeltem meg, hogy a város teljesen idegen számukra, s képtelenek abba beilleszkedni. Kivételt képeznek ez alól azok a fiatal férfiak, akik munka reményében odaköltözhetnek, viszont az asszonyok, akik kiszolgáltatott helyzetben vannak, nem tudnak a városi térben létezni, hacsaknem ifjú korukban valamilyen kapcsolat folytán nem kerülnek oda. A házasságban élő nők ki vannak téve férjeik akaratának, így az amúgy is gyengébb nőket a város kilöki magából. Érezzük, hogy nem illenek oda, esetlenek, eltévednek, s öltözködésük vagy viselkedésük sem odaillő. Ezek a nők mindig másban keresik a hibákat is. Az egyetlen vád maguk ellen: külsejük és életkörülményeik, melyek azonban identitásuk részét képezik, mint a többi vidékiét, így nem vonatkoztatják a problémát önnön valójukra, hanem az egész vidéki társadalomra terjesztik azt ki. Az egyenlőtlen erőviszonyok⁵⁵ egyértelmű bukásba torkollanak, hacsaknem elhagyják a várost.

Petelei magas fokú nyelvművészetét jellemzi az, hogy ezeket a sorstörténeteket jelentésképző metaforákkal értelmezi a novellaszövegben. A vidék természeti környezet, a városi civilizáció tere, illetve a természetben és a városban mozgó emberek ruházata a szövegekben következetesen a szereplők alakmásvá válik. Ezzel az eljárással szavatolja azt Petelei, hogy a prózanyelv nemcsak egy-egy történetet mutat fel, hanem különféle értelmezési perspektívákat is képes megnyitni.

A szakirodalmakat áttekintve azt tapasztaltam, hogy a legtöbb vagy egy adott novellával foglalkozik, vagy pedig Petelei életét, munkásságát részletezi. Véleményem szerint sokkal több olyan jellegű megfigyelésre volna szükség, mely átfogóan, több novellát átölelő problémakörökről szól. Ide lehetne venni a főbb témákat, mint amivel a dolgozat is foglalkozik, mint a hűtlenség, szerelem, a családi kapcsolatok vagy a tragikus végű történetek. Nemcsak egy-egy adott novellával vagy az életművel kellene foglalkozni, hanem érdemes lenne ezen és hasonló témák áttekintése és esetleges összevetése más korabeli novellaírók, mint például Mikszáth műveivel. Az oktatás szempontjából fontos lenne az életmű és a novellák szélesebb körű ismertetése. A 2008-as középszintű magyar érettségi során a diákok egyik feladatában Petelei *A könyörülő asszony* című novellája is szerepelt és sok helyen volt olvasható, hogy a diákok többségének ismeretlen volt a szerző, s a kommentelők között is nem egy ember akadt az idősebb korosztályból, aki korábban soha sem találkozott vele. Az iskolai tankönyvekben érdemes lenne feltüntetni, illetve magasabb szintre emelni vagy nem elhanyagolni személyét, mert ugyanolyan értékes írónk mint Móricz, Arany, Jókai vagy Mikszáth.

⁵⁵ POZSVAI Györgyi: *Az „érzelmes, borongó” alaphang. Petelei István életművének hagyománytörténete.* Iskolakultúra, 2001/10. 48–58.

(http://epa.oszk.hu/00000/00011/00053/pdf/iskolakultura_EPA00011_2001_10_048-058.pdf)

BIBLIOGRÁFIA

A novellák forrása

Az ördög

TÖRÖK Zsuzsa: *Petelei István összes novellái II.* (Szerk. Debreczeni Attila, Imre Mihály, S. Varga Pál) Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007. 549–553.

A tehénke

PETELEI István: *A gyermek. Kötetben még meg nem jelent elbeszélések.* (Szerk. dr. Urbán László) Concord Media Jelen, Árad 2013. 164–179.

Egy asszony története

TÖRÖK Zsuzsa: *Petelei István összes novellái II.* (Szerk. Debreczeni Attila, Imre Mihály, S. Varga Pál) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2007. 536–548.

Szakirodalom

BODNÁR György: *A „mese” lélekvándorlása.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1988. 37–42.

DOBOS István: *Alakitan és értelmezéstörténet. Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában.* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 1995.

KESZEG Anna: *Petelei István az antimodern. (Társas esztétikák).* Korunk 2009. november

KOZMA Dezső: *Egy erdélyi novellista – Petelei István.* Budapest, Irodalmi Könyvkiadó 1969.

MAGYARY Ágnes: *A szerelem válsága. (Kísérlet Petelei novelláinak értelmezésére).* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1998/2. 69–75.

MCLUHAN, Marshall: *Clothing: Our Extended Skin = Understanding Media.* Cambridge–London, MIT Press, 1994. 119–122.

NÉMETH G. Béla: *Századutóról – századelőről.* Budapest, Magvető Könyvkiadó 1985.

NÉMETH G. Béla: *Szépirodalmi lapok 1867–1890 = A magyar sajtó története II/2. 1867–1892.* (Szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla) Budapest, Akadémiai Kiadó 1985. 500–515.

NÉMETH G. Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad. A romantika után.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1971.

PÁL József – ÚJVÁRI Edit: *Szimbólumtár.* Budapest, Balassi Kiadó 2001.

POZSVAI Györgyi: *A Petelei-novellisztika szövegközi metszetben.* Iskolakultúra 2002/11. 70–78.

POZSVAI Györgyi: *Az anekdotikus hagyományok önironikus felülírása.* Forrás 2003/2.

POZSVAI Györgyi: *Az „érzelmes, borongó” alaphang. Petelei István életművének hagyománytörténete.* Iskolakultúra 2001/10. 48–58.

POZSVAI Györgyi: *Az újra meg újra felfedezett Petelei.* Tiszatáj 2002/8. 99–118.

RÓZSAFALVI Zsuzsanna: *Az újraolvasott Petelei. Petelei István: Őszi éjszaka.* Tiszatáj 2003/11. 99–101.

SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1990. 42–43.

SCHÖPFLIN Aladár: *Petelei István.* Nyugat 1910/2.

SÓTÉR István: *A magyar irodalom története IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó 1965.

SZMIRNOV, Igor. P.: *A rövidség értelme = A regény és a trópusok.* (Szerk. Kovács Árpád, ford. Szitár Katalin) Budapest, Argumentum Kiadó 2007. 417–425.

TÖRÖK Zsuzsa: *Petelei István és az irodalom sajtóközége.* Budapest, Ráció Kiadó 2011.

Z. KOVÁCS Zoltán: *Mindennapiság, narráció, irodalomtörténeti olvasat. Petelei István novellisztika-jának olvashatósága.* ItK. 2007/1–3. 54–75.